

Алекса Николић, мастер*

Brunkhorst, Hauke, Dragica Vujadinović и Tanasije Marinković (eds.). 2017. *European Democracy in Crisis: Politics under Challenge and Social Movements*. The Hague: Eleven International Publishing, 189.

Економска криза која се 2008. године из Сједињених Америчких Држава (САД) „преселила“ у Европску унију (ЕУ) потврдила је оно што је неуспели референдум о Уставу ЕУ већ показао – да је ЕУ ушла у фазу кризе. Спровођењем неолибералих реформи успостављена је нова институционална архитектура ЕУ која је проузроковала велико незадовољство грађана. Текућа друштвено-економска трансформација угрозила је демократски поредак на више начина: изазвала је делегитимизацију демократских институција, занемаривање плурализма, а на крају и реакцију незадовољних грађана, али и радикалних политичких групација. Тако до данас постоји раскорак на европском нивоу између јавног мњења и јавне воље, с једне стране, и политикâ које се спроводе, с друге стране. С тим у вези, можемо поставити следећа питања: какву Европу заправо желимо? Како да Европа бирократије опет постане Европа грађана? Како да поново „освојимо демократију“? Одговоре на та, али и многа друга питања можемо пронаћи у зборнику *Европска демократија у кризи: пореци под знаком питања и друштвени покрети* (*European Democracy in Crisis: Politics under Challenge and Social Movements*) уредника Хаукеа Брункхорста (*Hauke Brunkhorst*), Драгице Вујадиновић и Танасија Маринковића.

Сâм зборник је настао као резултат међународне конференције одржане у Дубровнику 2015. године, на којој су учесници изложили различита гледишта о томе како превазићи постојећу кризу европске демократије. Постојање великог броја отворених и нерешених питања представља неизмерну вредност тог зборника, који је заиста вредело чекати.

* Аутор је демонстратор Правног факултета Универзитета у Београду, aleksanikolic.pravni@gmail.com.

Већ на основу летимичног погледа на садржај зборника читалац може да закључи да је у његово састављање уложено доста труда и енергије, нарочито имајући у виду квалитет систематизације кључних питања. Сви радови су груписани у две целине. У целини „Поречи под знаком питања“ („Politics under Challenge“) анализирају се изазови пред којима се налази савремена европска демократија, док је друга целина „Друштвени покрети“ („Social Movements“) посвећена улози и значају друштвених снага у превазилажењу постојеће кризе.

Први део зборника започиње расправом Патриса Канивеза (*Patrice Canivez*) „Идеја транснационалне демократије“ („The Idea of Transnational Democracy“). У уводу аутор истиче сложеност појма транснационалне демократије, упоређујући га са идеалним типом националне државе. Канивез истиче два могућа погледа на појам транснационалне демократије, први, који означава однос државе и друштва, и други, у коме се истиче однос представничког тела и бирача. У даљем тексту, на основу анализе три примера, аутор указује на специфичну улогу државе која може бити: (1) подређена супранационалној структури, (2) изједначена са супранационалним институцијама те (3) изнад такве структуре. Међутим, сваки од та три примера у себи садржи слабости, које аутор пажљиво анализира, закључујући да ће се транснационална демократија у будућности развијати као комбинација три поменута примера, у свом *sui generis* облику, који сам по себи неће нужно гарантовати њен опстанак.

Петар Марковић се у свом раду „Критика теорије ЕУ као вишенародне владавине – лекције из евро кризе“ („Critique of the Theory of the EU as a Democracy – Lessons from Euro Crisis“) бави питањем вишенародне владавине (*demoi-cracy*) као алтернативе националној и супранационалној демократији. Међутим, тај транснационални концепт, који се заснива на принципима недоминације и међусобног признања, показао је бројне слабости у кризном периоду. Деполизација и централизација један су од основних проблема тог теоријског концепта, захваљујући којем је, како наводи Марковић, омогућена концентрација власти у рукама Европске комисије, односно вишенародна владавина без владавине самог народа.¹

Наредни прилог „Нова трансформација јавне сфере – лекције из грчке/европске кризе“ („The New Transformation of the Public Sphere – Lessons from Greek/European Crisis“) критички прати проблематичну узурпацију конститутивне моћи људи путем економског система. Хауке Брункхорст (*Hauke Brunkhorst*) у том, као и у својим ранијим текстовима, истиче тамну страну технократије иза

¹ О значају демократске легитимности појединих европских институција пише и Хабермас (*Jürgen Habermas*), који указује на то да „без појединача – грађана ЕУ, који ће чинити европски народ, Унија представља само *грађевину на песку*“. Детаљније видети Habermas (2012, 41–43).

које стоје поједине институције ЕУ, попут Европске централне банке, Еврогрупе, Комисије и Европског суда правде.² Стварањем новог, ауторитарног либерализма, одлуке се доносе искључиво у тајности бирократског апарата, чиме је маргинализована снага Парламента. Међутим, аутор оптимистично закључује да су таквом облику владавине „одбројани дани“, наводећи да владајуће структуре у ЕУ по сваку цену треба да теже демократском легитимитету.

У чланку „Узроци текуће кризе и излази из ње – поглед из угла европског социјалног модела“ („Causes of the Current Crisis and Ways Out – Seen through the Lens of the European Social Model“) Драгица Вујадиновић истиче да је неолиберални заокрет у развоју либералног капитализма проузроковао тренутну глобалну кризу, нарочито на нивоу ЕУ. Након историјског осврта на однос између кризе капитализма и система социјалне заштите, ауторка се бави узроцима и развојем кризе, истичући да је тренутно поверавање власти банкама краткорочно решење проблема. Међутим, да би се проблеми заиста отклонили, неопходна је коренита економска и политичка реформа у ЕУ, сматра Вујадиновић.

Танасије Маринковић је у чланку „Религија у јавним просторима – контроверзе у јуриспруденцији Европског суда за људска права“ („Religion in Public Spaces – Controversies in the European Court of Human Rights’ Case Law“) најпре указао на значај легитимности власти, нарочито имајући у виду терористичке нападе који су угрозили најосновније људске вредности: живот и слободу. У наставку је посебну пажњу посветио проучавању међусобног односа две најдоминантније религије на свету: хришћанства и ислама, и њиховом (не)посредном утицају на државу. Као одговор на растући мултикултурализам и глобализацију, Маринковић је навео неопходност секуларизације државе, али и етничког, религијског и културног плурализма, нарочито имајући у виду члан 9, став 2 Европске конвенције о људским правима.³ Међутим, аутор указује и на поједине противречне одлуке Европског суда за људска права у којима је Суд применио двоструке аршине игноришући мултикултурализам и религијску шароликост, што се неминовно одражава на стабилност демократије у Европи.

Жерар Роле (*Gérard Raulet*) „затвара“ први део зборника чланком „Неслагање и признање“ („Disagreement and Recognition“). Роле истиче значај политиколошких теорија и дебата о питању прерасподеле и признања и истовремено анализира дебат у између Аксела Хонета

² Интересантно је да и Клаус Офе (*Claus Offe*) истиче да управо те институције имају највећи утицај на свакодневни живот људи у ЕУ, а да су најдаље од демократске одговорности. Видети *Offe* (2013, 34).

³ О неопходности секуларизације државе, али и о етничком, религијском и културном плурализму детаљније видети Петрушић, Крстић и Маринковић (2014).

(*Axel Honneth*) и Ненси Фрејзер (*Nancy Fraser*). Он се слаже са тим ауторима да редистрибуцију и признавање не би требало поделити на практичном нивоу и критички се осврће на то да управо ти појмови треба да репродукују поменути дуализам на аналитичком нивоу, потискујући социјалну неправду у културе неједнакости и политику идентитета. Аутор такође износи и критику мултикултуралних покушаја да се признају културне разлике у либералнодемократском поретку, износећи свој став да разлике треба да буду прихваћене као неслагања о основним вредностима цивилизације, које као такве треба поштовати.

Други део зборника отвара рад Ненада Димитријевића „Одговор на кризу демократије – друштвени покрети као установљавајућа власт“ („Responding to Crisis of Democracy – Social Movements as Constituent Power“). У уводу аутор констатује да су протести почетком новог миленијума на Исланду, у Шпанији, Португалији, Грчкој, САД и другим државама показали једну заједничку особину: радикално порицање легитимитета либералне, представничке демократије. У наставку рада, Димитријевић објашњава значај друштвених покрета, установљавајуће власти, али и кризе политичке легитимности. Као одговор на ту кризу, аутор издваја улогу друштвених покрета који, критикујући капитализам, желе да створе нови, праведнији поредак (*Novus ordo saeculorum*) који би се заснивао на непосредној демократији.⁴ Међутим, Димитријевић је свестан да је такав концепт „утопијски“ и нуди другачија решења за превазилажење постојеће кризе.

Штефан Кирсте (*Stephan Kirste*) у чланку „Оправданост учешћа цивилног друштва у Европи засновано на индивидуалном праву“ („A Rights-Based Justification of the Participation of Civil Society in Europe“) најпре истиче значај принципа партиципације за европско културно и политичко наслеђе, а потом анализира критику појма партиципативне демократије. Аутор се слаже с тим да су неке од критика оправдане, међутим, истиче да се значај партиципативне демократије „огледа“ у концепту индивидуалних права. У закључку, Кирсте наводи да партиципација гарантује процедурални минимум делотворне заштите основних права и да као таква има значај у изградњи европског идентитета, али и унапређењу саме демократије у Европи уопште.

У чланку „Демократија против капитализма“ („Democracy against Capitalism“), Хаук Брунхорст као да се надовезује на тезу Штефана Кирстеа када пише о значају партиципативне демократије у борби против деструктивних моћи неолибералног капитализма.

⁴ Аутор је тај концепт преузео од Хане Арент (*Hannah Arendt*), која је сматрала да је појам слободе суштински повезан са појмом политичке једнакости. Детаљније вид. Arendt (1973, 31–32).

Алтернатива коју нам аутор нуди јесте готово утопијски пројекат демократског социјализма. Свестан његових мањкавости, Брунхорст издваја четири кључна проблема и закључује да би их потенцијално било могуће превазићи једино демократски легитимним, транснационалним законодавним структурама на глобалном и регионалном нивоу, нарочито имајући у виду ЕУ.

У чланку „Друго арапско пролеће и промењени контекст јавног разума“ („The Second Arab Awakening and the Changing Context of Public Reason“) Дејвид Расмусен (*David Rasmussen*) бави се односом либералног наратива и арапског пролећа, истичући да „арапско пролеће“ не представља ништа друго до либералну револуцију, правдајући такав став најпре историјском анализом, а потом и анализом појединих позитивноправних прописа који су се одатле „изродили“, попут Устава Туниса од 2014. године. Анализом појединих одредаба тог уставног решења, оправдано можемо поставити питање: да ли је тај устав ретроградни документ који је само „конзервирао“ постојеће проблеме? Међутим, исто тако можемо поставити и контрапитање: да ли то онда нужно значи да се „арапским пролећем“ ништа није променило? Расмусенов одговор на друго питање би био негативан с обзиром на чињеницу да је „арапско пролеће“ ипак донело један еволутивни искорак, имајући у виду да оно није негирало постојећи плурализам већ га је прилагодило друштвеној стварности.

Зборник затвара рад Ане Рајхолд (*Anne Reichold*) „Гнев и друштвена трансформација – правилом поткрепљен аргумент против критике беса Марте Нусбаум“ („Resentment and Societal Transformation – A Rule-Related Argument against Martha Nussbaum’s Critique of Anger“). У уводном разматрању ауторка наводи да „гнев“ у будућности може да одигра трансформативну улогу у процесу друштвених и политичких промена. Ту тезу аргументује тврдњом да „гнев не представља примарно само емоцију већ и реактивни став на кршење одређених права и норми“. У наставку рада Рајхолд анализира рад Марте Нусбаум (*Martha Nussbaum*) „Бес и опраштање“ („Anger and Forgiveness“) и изражава неслагање с њеном тезом да је гнев конститутивно повезан са жељом за осветом, те стога није оријентисан ка будућности. Напротив, Ана Рајхолд сматра да је гнев итекако усмерен ка будућности, посебно својим конструктивним упућивањем на правила као разлогом за нормативно вредновање. Ауторка своје разматрање закључује ставом да артикулисан гнев у себи носи велики потенцијал социјалне трансформације друштва.

Остаје нам да закључимо да је значај зборника *European Democracy in Crisis: Politics under Challenge and Social Movements* несумњиво велики с обзиром на то да је он својим плуралистичким приступом на јединствен начин указао на најспорнија питања

пред којима се тренутно налази ЕУ, попут питања контрадикторности у гарантовању и остваривању права. Потом, он је поново актуелизовао питање демократске легитимности појединих европских институција, нарочито имајући у виду да су предузете економске реформе спроведене на штету грађана Европе. На крају, проучавајући неолиберални одговор на економску кризу, покренуто је још једно важно питање: питање суверености. Које су границе суверености? У којој мери су спроведене реформе утицале на сужавање суверености у области економије?

Међутим, не треба губити из вида да су амбиције тог зборника пре свега усмерене на покретање јавне дебате, која је у претходном периоду неоправдано изостала. Без ње се, чини се, неолиберални приступ нелегитимно „наметнуо“ као доминантан, игноришући притом реалне потребе друштва које се нашло у кризи. С тим у вези, можемо оценити да тај зборник читаоца неће оставити равнодушним, имајући у виду да су текстови у њему истовремено и провокативни и интелектуално стимулативни. Мултидисциплинарни приступ који су уредници користили у уређивању зборника заслужује све похвале, имајући у виду да је он омогућио да се та комплексна тема сагледа из различитих углова, остављајући читаоцу довољно простора за извођење сопствених закључака. Стога зборник представља врло важно штиво за разумевање промена које су се догодиле у Европи, коме ћемо се и у будућности изнова и изнова враћати приликом анализе овог периода.

ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

- Arendt, Hannah. 1973. *On Revolution*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Habermas, Jürgen. 2012. *Ogled o Ustavu Evrope*. Sarajevo: Fondacija Centar za javno pravo.
- Offe, Claus. 2013. Europe Entrapped: Does the European Union Have the Political Capacity to Overcome Its Current Crisis?. 34 у *Identity, Political and Human Rights Culture as Prerequisites of Constitutional Democracy*, eds. Miodrag Jovanović, Dragica Vujadinović. The Hague: Eleven International Publishing.
- Петрушић, Невена, Ивана Крстић и Танасије Маринковић. 2014. *Коментар закона о забрани дискриминације*. Београд: Службени гласник. (Petrušić, Nevena, Ivana Krstić i Tanasije Marinković. 2014. *Komentar zakona o zabrani diskriminacije*. Beograd: Službeni glasnik.)